



## ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія	6
1.1. Історіографія	6
1.2. Джерельна база	9
Розділ 2. Початок соціально-політичних перетворень на Зеленому Клині	11
2.1. Особливості національного та етнічного розвитку українців Далекого Сходу.	11
2.2. Революція 1905 року та її вплив та політичні перетворення українських громадських організацій.	14
Розділ 3. Українська революція та процеси українізації 1917-1924	18
3.3. Революція та політизація 1917 року	18
3.4. Розвиток української освіти та преси на Далекому Сході	28
3.5. Українські військові формації Далекого Сходу	34
3.6. Арешти 1922 року та процес в Читі 1924	42
Розділ 4. Українізація Далекого Сходу 1929-1933 років.	47
4.1. Розвиток та особливості процесів українізації Далекого Сходу	47
4.2. Зелений Клин як порятунок від Голодомору 1932-1933 років	55
Розділ 5. Китай та Японія як центри продовження українського руху на Далекому Сході.	59
5.1. Маньчжурія та Маньчжоу-Го як центр політичного руху українців.	59
5.2. Діяльність ОУН на Далекому Сході. Взаємозв'язки українських націоналістів з Японією.	61
Висновки	67
Список використаних джерел та літератури	70
Додатки	78

## ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження історії Зеленої України, як рідкісного феномену “країни в країні”, є актуальним напрямком не тільки сучасної історичної науки, а й демографії, соціології, культури, політології. Історія українського Далекого Сходу – це історія частини української спільноти, яка, волею чи не волею, за власним бажанням – чи бажанням влади, опинилась за 12 000 кілометрів від рідної батьківщини. Це історія простих людей – селян та міщан, бідних та багатих. Людей зі своєю історією, зі своїм неповторним скарбом, зі своїм спадком, який вони пронесли з собою через всю Євразію.

Наш дім там, де ми є. Феномен Далекосхідної Української Республіки – це феномен непохитного характеру української душі. Бо там, на Зеленій Україні, бути українцем – тобто бути собою – було в часи становлення та розвитку більшовизму ще складнішим завданням, ніж на батьківщині. Бо те, до чого Україна йшла тисячоліттями, переселенці принесли з собою в пустинні землі, і збудували за кілька десятків років. Українці традиційно були першою і залишаються другою за чисельністю етнічною групою в населенні регіону. І разом з тим, історія українців залишається практично невивченою, не дивлячись на те, що українська діаспора є найбільшою та однією з найстаріших на Далекому Сході. І якщо традиційні форми матеріальної та духовної культури українського населення були об’єктом дослідження місцевих етнографів та фольклористів, то особливості соціально-політичного розвитку українського населення Далекого Сходу практично не вивчені.

Себто, актуальність теми зумовлюється, в першу чергу, її маловивченістю і величезним значенням для історії України.

Об’єктом дослідження є соціально-політичні перетворення на території Далекосхідної Української Республіки (ДСУР) у 1905-1945 роках.

Предметом дослідження є особливості соціально-політичного розвитку етнічних українських поселень на Зеленому Клині, формування військових організацій та культурний розвиток.

Мета дослідження полягає у комплексному науковому аналізі й оцінці соціально-політичних перетворень на Далекому Сході, впливу національно-етнічного фактору на розвиток українських поселень, залежності тих чи інших процесів від зовнішньо- та внутрішньополітичних процесів у 1905-1945 роках.

Для досягнення мети дослідження передбачені наступні завдання:

1. Проаналізувати історіографічну та джерельну базу проблеми й визначити її репрезентативність для дослідження обраної теми;
2. Виокремити та проаналізувати етапи соціально-політичного розвитку Далекосхідної Української Республіки;
3. Визначити аспекти впливу революційних рухів 1905 та 1917 років на формування та розвиток ДСУР;
4. З'ясувати та проаналізувати процеси політичних перетворень громадських організацій на Далекому Клині;
5. Визначити особливості розвитку освіти та культури на Далекому Сході;
6. Висвітлити особливості існування українських військових формацій на Далекому Сході;
7. Визначити особливості українізації Далекého Сходу у період 1929-1932 років;
8. З'ясувати роль та значення Манчжурії для подальшого розвитку українського руху 1935-1945 років.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1905 року, тобто першої революції в Російській імперії, та до 1945 року, тобто до завершення Другої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію українських губерній Російської імперії, та території «Зеленого Клину» (Приморський та Уссурійський край) а також територію Манчжурії.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять універсальні принципи історичної науки: об'єктивності та історизму, які вимагають неупередженого аналізу подій, фактів і явищ відповідно до умов конкретної історичної епохи, коли вони відбувалися.

У процесі дослідження застосовувалися як загальнонаукові дослідницькі методи (аналізу і синтезу, індукції і дедукції), так і спеціальні, що використовуються в історичній науці: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистичний та системно-структурний.

Наукова новизна дослідження визначається постановкою теми і завданнями дослідження, а також особливістю дослідження соціально-політичних процесів на території Далекосхідної Української Республіки.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає в тому, що отримані результати і висновки можуть бути використані при підготовці спецкурсів з цієї тематики, викладанні вітчизняної історії та історичного краєзнавства у загальноосвітніх школах та вищих навчальних закладах, оформленні музейних експозицій, і при налагодженні зв'язків з українською діаспорою.

Апробація: основні положення представленої до захисту теми викладені у доповіді на звітній конференції студентів та магістрантів історичного факультету у 2018 та 2019 роках. У 2018 році вони опубліковані у збірнику за результатами конференції.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження й складається із вступу, п'яти розділів, підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел та літератури.

## ВИСНОВКИ

Зелений Клин, створений як маріонетка радянської влади, прагне до самостійності. Віжки управління здавались жорсткими і непотрібними – українці сильний народ, здатний до самостійного вирішення своїх проблем. Поступово Зелений Клин, всупереч владним сподіванням, перетворюється на республіку. Значення цієї метаморфози неможливо переоцінити, адже це є прямим свідченням національної самосвідомості. Неможливо створювати українську державу за тисячі кілометрів від батьківщини, не вважаючи себе при цьому українцем.

Варто зауважити, що українці Далекого Сходу все ж мали відмінний від європейських українців світогляд, деформований впливом російського, китайського, корейського та японського середовища. Ця деформація мала як і позитивний характер, так і негативний. З позитивного боку ми бачимо унікальну спроможність українських переселенців до вбирання найкращих рис чужих народів. Вони швидко навчаються жити в чужому краю – звикають до природи, принісши з собою неймовірну любов до кожної рослини. Швидко знаходять спільну мову з будьяким народом, вчать нових мов, традицій, звичаїв. Діляться своєю культурою, збагачують її проявами інших культур.

Але було і, звісно, негативне: вимушена втрата чистоти рідної мови, змушеність пристосовуватись до способу життя сусідніх народів. Українська мова стала сумішшю української, російської, корейської, китайської, японської та діалектів старовірів. Діти чули від батьків саме цю суміш, сприймали її, як рідну. Ця мова була схожою на українську... Але лише схожою. То була зовсім інша, пристосованська мова.

Українські школи, створені за хвилі українізації 1917-1924 років та 1929-1933, не давали українцям справжніх знань української мови. Вчителі були росіянами, що вивчалися на спеціальних партійних курсах – викладали

українську мову з домішками російської, при тому все спілкування велось теж виключно на російській мові. Ця недолуга українізація ставила українців у положення безвиході, коли у них не було можливості отримати знання.

Політика національної освіти була заснована на тих принципах, які були проголошені в Декларації прав народів Росії (рівність всіх народів Росії, відвіна національних та релігійних обмежень і т.д.), а також в Постановах Наркомпроса «Основні принципи єдиної трудової школи» від 16 листопада 1918 р., «Про школи для національних меншин» від 31 листопада 1918 року та низці інших документів.

Проте українські організації, що існували як громадські, у 1917 році трансформувалися у цілком незалежні політичні сили. Революція 1917 року зробила можливим шалений приріст української національної самосвідомості. Українці Далекого Сходу нарешті проявили себе у всіх можливих барвах. На українських Далекосхідних з'їздах було прийнято низку надзвичайно важливих рішень, серед яких прагнення до автономії а то і незалежності Зеленого Клину, формування Української Далекосхідної Республіки, створення самостійної армії Зеленого Клину, що складатиметься виключно з українців або тих, хто бажає підтримати український рух. Було створено Окружні Ради. Кожна з Окружних Рад об'єднувала місцеві Громади, Ради та інші організації, контролюючи їхню діяльність та керуючи загальними напрямками праці. Себто, з 1917 року український Далекий Схід стає справді українським, унаслідок масової політизації громадських організацій, воєнізації та потужного спрямування на розвиток.

Радянська влада довгий час намагалась утвердити свою владу на Зеленому Клині, у коли це нарешті вдалось, то розгорнула потужну хвилю арештів 1923 року. Ці арешти завершилися судовим процесом над українцями в Читі.

Чітинський процес 1924 року фактично ліквідував український рух на Зеленому Клині. Було розпущено Громади та Окружні Ради. Ця русифікація Зеленого Клину відбувалась одночасно із українізацією самої України.

Продовженням центру українського руху після Чітинського процесу стає Маньчжурія. В Маньчжурії українська діаспора складала приблизно 20-30 тисяч осіб і була зосереджена в містах – Харбіні, Мукдені, Дайпені. Японія всіляко підтримувала, виходячи з власних інтересів, прагнення українців до незалежності.

Суттєву діяльність на Далекому Сході, особливого в Харбіні та Шанхаї розгорнула ОУН, знову ж таки за всілякої підтримки японців. Японська адміністрація Маньчжурії організувала за 20 км від Харбіна табір для втікачів-українців з СРСР (Примор'я і Забайкалля). Також представники ОУН на Далекому Сході прагнули втілити ідею незалежної Далекосхідної Зеленої України. Для цього було підготовлено плани створення й затвердження персонального складу уряду й усіляко переконувано японців, щоб на зайнятих територіях організовувати українську адміністрацію навіть там, де українці були у меншості.

Восени 1944 року японська адміністрація почала організовувати військові відділи з іноземців, більшість із яких складали росіяни. Туди ж японці намагалися включати й українців, але заходами ОУН більшість українців відмовилися туди вступати. 19 серпня 1945 року радянські війська зайняли Харбін, й одразу ж були арештовані і розстріляні провідні діячі УНК – О. С. Вітковський, М. Я. Нетребенко, І. П. Шевченко, М. І. Заїка та сотні інших.

І хоч вцілілі українські діячі продовжили свою діяльність далеко за кордоном, саме цей момент можна вважати завершенням українського руху на Далекому Сході.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

### І Опубліковані джерела

1. Буссе Ф. Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурийский край в 1883-1893 годах. Санкт-Петербург : тип. т-ва "Обществ. польза", 1896. 166 с.
2. "Далекий Схід". Харбин, 1931 г.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України, спр. 67098 фп, т. 82, арк. 7–25.
4. Далекий Схід: збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936. – 84 с.
5. Дальневосточный телеграф: внепартийная, политическая, общественная и литературная газета. - Чита, 1921 - 1922.
6. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2353, арк. 1, 2, 12, 15, 16, 21, 29, 89, 90, 109, 113, 118, 123, 124, 127, 139, 140, 204, 230, 239, 288, 294.
7. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2511.
8. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2633
9. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2510
10. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2634
11. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2682-в
12. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2717-в
13. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2717-г
14. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2837
15. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2837-в
16. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2890
17. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2890-а
18. Добровольський А. Український Далекий Схід. Економічно-політичний нарис / А. Добровольський // Далекий Схід : збірник,

- присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936
19. Из истории заселения Черниговского района: документы и материалы / Изд. РГА ДВ. – Владивосток, 2015; Николаевск-на-Амуре. Страницы истории: Сборник архивных документов об истории развития города Николаевска-на-Амуре / Изд. РГА ДВ. – Хабаровск, 2015.
20. Коблянський М. 1917–1920. Сторінка визвольного руху українців в Азії. - Далекий Схід : збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936. – с. 68–71.
21. РГИА ДВ 10 - РГИА ДВ. Ф. р-2413. Оп. 2. Д. 29. Постановление по вопросу о работе по народному образованию среди украинского населения, июнь 1926.
22. РГИА ДВ 6 - РГИА ДВ. Ф. р-87. Оп. 1. Д. 590. Карточка просвещенца (Брайко), 1923–1924 гг.
23. РГИА ДВ. Ф.702. Оп. 4. С. 603

## II Монографії, статті

24. Ананьев Д. А. Крестьянские переселения в Сибирь и на Дальний Восток в пореформенную эпоху в оценках англо-американских и немецких исследователей (конец XIX - начало XXI В.). Вестник Томского государственного университета . История, 2017. №45. 120–132 с.
25. Андрій Попок. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. Український історичний журнал. – К. – 1998. - № 6. – С. 54-68.
26. Аргудяева Ю.В. Межэтнические контакты коренного населения, восточных славян и народов Восточной Азии в Дальневосточном регионе. Ист. Опыт освоение Дальнего Востока, 2001. Вып. 4. 7-19 с.

27. Безсмертний-Анзіміров А. Юрій Глушко-Мова [Електронний ресурс] / Андрій Безсмертний-Анзіміров // Україна Incognita. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://incognita.day.kyiv.ua/yurij-glushko-mova.html>
28. Вівчарик М., Панченко П., Чмихова В. Історія заселення українців в Росії. Українська нація: шлях до самовизначення. –К, 2001. – с. 196 – 204
29. Вовк І. Капітуляція Японії і “українське питання” на Далекому Сході [Електронний ресурс] / Іван Вовк // Вголос. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: [https://vgołos.com.ua/blogs/327278-revision-v1\\_331566.html](https://vgołos.com.ua/blogs/327278-revision-v1_331566.html).
30. Гибель «української Атлантиди». Наші земляки на берегах Тихого океана: хроніка трагедії [Електронний ресурс] // Наша історія. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://argumentua.com/stati/gibel-ukrainskoi-atlantidy-nashi-zemlyaki-na-beregakh-tikhogo-okeana-khronika-tragedii>.
31. Головин С. А. Изменение социальной структуры населения Дальнего Востока СССР : 1923-1939 годы : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / Головин Сергей Александрович – Москва, 2008. – 42 с.
32. Головин С. А. ИЗМЕНЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА СССР: 1923-1939 ГОДЫ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / Головин Сергей Александрович – Москва, 2008. – 42 с.
33. Далекохідна Республіка [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: [https://gazeta.ua/articles/history/\\_dalekoshidna-respublika-proisnuvala-dva-roki-yak-bufer-mizh-srsr-ta-aponiyeyu/524495](https://gazeta.ua/articles/history/_dalekoshidna-respublika-proisnuvala-dva-roki-yak-bufer-mizh-srsr-ta-aponiyeyu/524495).

34. Державні змагання українців на Далекому Сході 1917-1920 [Електронний ресурс] // Мистецька сторінка. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=527>
35. ДЕРЖАВНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНЦІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ В 1917-1920 рр <http://zelenklyn.com.ua/ua/tsikave.php>
36. Ефименко А. Сибирская Украина: несостоявшийся альянс. Родина, 2006. №7. 79–83 с.
37. Зелений Клин. Енциклопедичний довідник / Укл. В. А. Черномаз. Владивосток: Вид-во Далеко-косх. федерал. ун-ту, 2011. 288 с.
38. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. та ін. – 4-е вид. змін. і доп. – Л.: Світ, 1992. – 712 с.
39. Каліберда Ю. Ю. УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ РОСІЇ (1917-1922) [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: [http://www.rusnauka.com/12\\_ENXXI\\_2010/Istoria/65468.doc.htm](http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Istoria/65468.doc.htm).
40. Кутепов К. Зелений Клин [Електронний ресурс].- Fakeoff. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://fakeoff.org/history/zelenyy-kljn>.
41. Липовецький С. Далекосхідна місія. Боротьба ОУН за Зелений Клин / Святослав Липовецький. // Тиждень. – 2017. – №22. – С. 25–27.
42. Лучечко І. Українці на «Зеленому Клині». Новий шлях. Торонто, 1994. 26 бер.
43. Лященко Л. Українці на Далекому Сході. Президент. Вісн., 2001. 22 вересн.
44. Малих Н. Проблеми українців Зеленого Клину. Шлях перемоги, 1993. 8 травень
45. Мамай А. За Сибирью, где солнце всходит, или Почему не состоялась в Зеленом Клине вторая Украина: [Из истории укр. Диаспоры на Дальнем Востоке]. Зеркало недели, 1999. 23-29 окт. с.17
46. Мамай А. За Сибирью, где солнце всходит, или почему не состоялась в Зеленом Клине вторая Украина / А.Мамай // Зеркало недели /

- Человек. – 1999. – № 42 (263) 23 - 29 октября. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/3000/3150/23711/>
47. Мірошніченко М. Україна 100 років тому: автокефалія та кордон до Тихого океану [Електронний ресурс] / Максим Мірошніченко // Medium. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://medium.com/@MaksMiroshnichenko/83-6ef044266459>.
48. Надія Щербина, Юрій Махінла (Одеса) ДЕРЖАВНИЦЬКІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНЦІВ ДАЛЕКОГО СХОДУ В 1917-1922 рр.
49. Наумова Н. И. Украинизация в образовательной политике советской власти на Дальнем Востоке СССР (1922-1930гг)) - Русин. – 2017. – №4. – С. 93–105.
50. Наумова Н. И. УКРАИНИЗАЦИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ДАЛЬНЕМ ВОСТОКЕ СССР (1922-1930 ГГ.) / Наталья Ивановна Наумова. - Русин. – 2017. – №4. – С. 93–105.
51. Неживий О. Клином не вибити Зелений Клин. - Україна. – 1992. – № 29. – С.1-3;
52. Олесіюк Тиміш. Зелена Україна над океаном / Тиміш Олесіюк. – Одеса, 1945. – 47 с.
53. ОУН в Маньчжурії [Електронний ресурс] // Бандера. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://bandera.lviv.ua/oun-v-manchzhuriji/>.
54. Позняк Т. З. Из истории первой русской революции на Дальнем Востоке: как Иван Колесников стал "руководителем восстания" 31 декабря 1905 года во Владивостоке. - Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2016. – №2. – С. 34–44.
55. Попок А. «Зелений Клин»: Із відвідин українців на Далекому Сході. Самост. Україна, 1998. Ч.4. Жовт. - груд. 30-40 с.
56. Попок А. Українське населення Приморського краю (за матеріалами соціологічного дослідження та переписів населення)//Українська діаспора. - Київ-Чикаго. - 1996. - ч. 9. - С. 93.

57. Попок А. Українські поселення на Далекому Сході : іст.-соціолог. Нарис. / відпов. Ред. В.П. Трощинський. К.: Вид-во Центур сучас. Сусп-ва, 2001. 303 с.
58. Попок А. Українські поселення на Далекому Сході. Історико-соціологічний нарис. — Київ: Центр сучасного суспільствознавства, 2001. — 304 с.
59. Попок А.А. ГЛУШКО Юрій [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл. — Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Glushko\\_Yu](http://www.history.org.ua/?termin=Glushko_Yu) (останній перегляд: 30.11.2019)
60. Попок А.А. ЗЕЛЕНИЙ КЛИН [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл. — Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Zeleny\\_klyn](http://www.history.org.ua/?termin=Zeleny_klyn) (останній перегляд: 30.11.2019)
61. Світ І. В. Зелена Україна – Нью-Йорк: Друкарня Т. Омельченко і Ю.Тищенко, 1949. 32 с.
62. Світ І. В. Українсько-японські взаємини (1903-1945рр). Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1972. 371 с. (Мемуаристика ч.3)
63. Світ І. В. Українсько-японські взаємини (1903-1945рр). Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1972. 371 с. (Мемуаристика ч.3)
64. Світ І. Суд над українцями в Чіті (1923-1924 роки). Лондон, 1964. 38 с.
65. Світ І. Український Далекий схід. Україна, 1992. №4. 16-18 с.
66. Сергійчук В. І. Українці в імперії / Володимир Іванович Сергійчук . – Київ : Фотовідеосервіс, 1992 . – 92 с

- 67.Сергійчук В.І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках. К.:Українська Видавнича Спілка, 2000. 336 с.
- 68.Сергійчук В.І. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках, 1999. 416 с.
- 69.Становлення укр державності - <http://radnuk.info/home/24871-----1917-1922---c.html>
- 70.Степанов І. Українець з Далекого Сходу / І. Степанов // Дзеркало тижня. – 2002. – № 15 (390) 20-26 квітня. – Режим доступу:<http://www.dt.ua/3000/3760/34508/>.
- 71.Граф'як М. Український рух на Далекому Сході
- 72.Українець з Далекого Сходу [Електронний ресурс] // ZN.UA. – 2002. – Режим доступу до ресурсу:  
[https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinets\\_z\\_dalekogo\\_shodu.html](https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinets_z_dalekogo_shodu.html).
- 73.Федик І. Нова Україна: Зелений Клин [Електронний ресурс] / Ігор Федик // Вісті комбатанта. – 1992. – Режим доступу до ресурсу:  
[http://a-ingwar.blogspot.com/2009/04/blog-post\\_858.html](http://a-ingwar.blogspot.com/2009/04/blog-post_858.html).
- 74.Черномаз В. Українські акценти / В.Черномаз // Зовнішні справи. – 2008. – № 11. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=276>; 2008. – № 12. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=297>.
- 75.Черномаз, Вячеслав Анатольевич. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке : 1917-1922 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. - Владивосток, 2005. - 366 с.
- 76.Чорний С. Українці Далекого Сходу / С. Чорний // Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Кн.6. – С.30-36
- 77.Чорномаз В.І. Основоположник українського руху на Зеленому Клині [Електронний ресурс] / Вячеслав Чорномаз // Кобза. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://kobza.com.ua/gorlycja-vladyvostok/1745-osnovopolozhnyk-ukrajinskogo-ruhu-na-zelenomu-kljni.html>.

- 78.Щербина Н. Ф. Державницькі змагання українців далекого сходу в 1917-1922 рр. / Н. Ф. Щербина, Ю. Б. Махінла // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. - 2013. - Вип. 676-677. – С. 68-72.